

ЗМІСТ

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	8
1.1. Стан дослідження правової природи захисту у кримінальному провадженні	8
1.2. Поняття та зміст забезпечення права на захист у кримінальному провадженні	15
1.3. Міжнародні стандарти реалізації права на захист у кримінальному провадженні: поняття та система	38
РОЗДІЛ 2	
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	67
2.1. Реалізація права на захист при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до вимог міжнародних стандартів	67
2.2. Реалізація права на захист під час ініціювання та проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій: міжнародні стандарти та законодавство України	85
2.3. Реалізації права на захист в контексті міжнародних стандартів при здійсненні окремих процесуальних дій після повідомлення про підозру	102
2.4. Реалізація права на захист при закінченні досудового розслідування відповідно до вимог міжнародних стандартів	114

РОЗДІЛ 3	
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ У СУДОВОМУ	
ПРОВАДЖЕННІ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ	
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ	127
3.1. Реалізація права на захист	
під час підготовчого провадження в контексті	
дотримання вимог міжнародних стандартів	127
3.2. Реалізація права на захист	
під час судового розгляду в суді першої інстанції	
відповідно до вимог міжнародних стандартів	144
3.3. Реалізація права на захист	
під час перегляду судових рішень	
відповідно до вимог міжнародних стандартів	171
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	188

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

БПД	Безоплатна правова допомога
ВС	Верховний суд
ВССУ	Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ЄКПЛ	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЗЗКП	Заходи забезпечення кримінального провадження
ЗУ	Закон України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року
КСУ	Конституційний суд України
НСРД	Негласні слідчі (розшукові) дії

Набрання чинності КПК України 2012 року ознаменувалося впровадженням кардинально нових підходів до нормативного забезпечення реалізації особою права на захист, що ґрунтуються на загально визнаних міжнародно-правових стандартах змагального кримінального судочинства.

Водночас тривала практика застосування оновленого кримінального процесуального законодавства демонструє необхідність пошуку нових, доктринально обґрунтованих напрямків удосконалення механізмів забезпечення права на захист у кримінальному провадженні. Свідченням цього є численні зміни та доповнення, які були внесені до КПК України протягом останніх років, спрямовані на розширення прав сторони захисту при проведенні слідчих (розшукових) дій, можливостей оскарження стороною захисту рішень, дій та бездіяльності слідчого, прокурора, посилення процесуальної відповідальності за порушення прав сторони захисту при здійсненні кримінального провадження тощо.

У сучасний період одним із основних напрямків розвитку національного кримінального процесуального законодавства є приведення його у відповідність до загально визнаних норм та принципів міжнародного права щодо забезпечення прав та свобод людини. Необхідність імплементації міжнародних стандартів у кримінальне судочинство зумовлена ратифікацією Україною низки міжнародно-правових актів, що визначають засади кримінальної процесуальної діяльності (Міжнародний пакт про громадські та політичні права від 16.12.1966 р., Звід принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі від 09.12.1988 р. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 04.11.1950 р. та ін.).

В даній науковій роботі розглядаються різні аспекти реалізації права на захист у кримінальному провадженні і особлива увага приділяється саме відповідності їх міжнародним стандартам. Вивчаючи перспективи розвитку було запропоновано з метою недопущення грубого порушення права сторони захисту на допит свідків сторони обвинувачення, а також удосконалення порядку використання

показань з чужих слів у кримінальному провадженні визнавати показання з чужих слів недопустимим доказом у тому випадку, якщо вони направлені на встановлення обставин, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України (винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення), також запропоновано закріпити у нормах ст.ст. 151, 156, 172, 193 КПК України обов'язок слідчого судді, суду з'ясовувати чи було надано підозрюваному, обвинуваченому, його захиснику копію клопотання та матеріалів, що його обґрунтовують, у порядку, передбаченому ч. 2 ст. 150, ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 184 КПК України, до початку розгляду клопотання про застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, арешту майна та запобіжного заходу та відкладати судові засідання із розгляду клопотання на час, визначений з урахуванням думки сторін, що є достатнім та необхідним для підготовки захисту у разі виявлення порушення порядку ознайомлення з відповідними матеріалами.

Приділяється неабияка увага обґрунтуванню щодо необхідності доповнення статей 150, 151, 171, 184 КПК України нормою, згідно з якою у кримінальних провадженнях, в яких участь захисника є обов'язковою, відлік часу, що є достатнім для підготовки до захисту, при розгляді клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження розпочинається з моменту вручення відповідних матеріалів захиснику.

Аргументовано можливість використання показань, які були отримані під час досудового розслідування в порядку ст. 225 КПК України, під час судового розгляду лише в тому випадку, коли суд встановить неможливість допиту такого свідка або потерпілого під час судового розгляду, та запропоновано поширити дію ч. 2 ст. 336 КПК України і на засудженого з метою недопущення залучення засудженого до процесуальних дій в судовому засіданні в режимі відеоконференції без його добровільної згоди.

Дослідженню забезпечення права на захист у кримінальному провадженні присвятили свої роботи такі вчені як: Т. Б. Вільчик, Т. В. Волошанівська, І. В. Гловюк, О. М. Дроздов, Т. В. Корчева, О. П. Кучинська, П. М. Маланчук, О. В. Малахова,

Т. М. Мирошніченко, М. Г. Моторигіна, І. М. Одинцова, В. О. Попелюшко, Є. В. Смирнов, О. С. Старенький, М. М. Стоянов, Г. К. Тетерятник, І. А. Тітко, Т. І. Фулей, О. Г. Шило, О. Г. Шнягін, Б. І. Яворський, О. Г. Яновська та ін.

Водночас питання реалізації права на захист у кримінальному провадженні крізь призму системи міжнародних стандартів права на захист та її окремих складових ще не були предметом спеціального комплексного дослідження у вітчизняній науці кримінального процесуального права. Актуальність та своєчасність даного монографічного дослідження зумовлені необхідністю вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства з метою приведення його у відповідність до міжнародних стандартів права на захист у кримінальному провадженні, а також правозастосовної практики в цій сфері, адже у цей час складний процес реформування кримінального процесуального законодавства відповідно до міжнародних стандартів триває, а вдосконалення інституту захисту є перспективним напрямком законодавчих перетворень у галузі кримінального судочинства.

Автор висловлює глибоку подяку - доктору юридичних наук, професору Ларисі Ігорівні Аркуші, доктору юридичних наук, професору Ірині Василівні Гловюк, кандидату юридичних наук, доценту Максиму Івановичу Смирнову за цінні настанови, слушні зауваження та поради. Також висловлюю щиру вдячність рецензентам - доктору юридичних наук, професору Івану Андрійовичу Тітко та доктору юридичних наук, доценту Ганні Костянтинівні Тетерятник за допомогу та підтримку.

Слова подяки також адресую усьому колективу кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія».

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Стан дослідження правової природи захисту у кримінальному провадженні

На сьогоднішній день, в умовах євроінтеграції, простежується складний процес реформування національного кримінального процесуального законодавства відповідно до вимог міжнародних та європейських стандартів, орієнтиром якого є концепція справедливого судочинства. Розширення та поглиблення демократичних та гуманістичних засад у кримінальному провадженні вимагає наявності дієвого механізму забезпечення прав та свобод осіб, які залучаються до сфери кримінальної юстиції. Одним із таких прав є право на захист¹. Саме за рівнем забезпечення права підозрюваного-обвинуваченого на захист у наш час прийнято судити про демократичність не тільки судочинства, а й політичного режиму конкретної держави в цілому². Досліджуючи реалізацію даного права у кримінальному провадженні відповідно до міжнародних стандартів, на нашу думку, першочергово необхідно встановити зміст поняття «захисту».

У теорії кримінального процесу не склалося єдиного розуміння правової природи захисту. Як базові можна розглядати дві концепції сутності цієї категорії.

Зокрема можна виокремити *концепцію вузького тлумачення поняття захисту*, прихильники якої звужують розуміння даної дефініції до забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист, що полягає у можливості спростування підозри, обвинувачення. Так, Є. І. Виборнова вказує, що наукове поняття захисту, на відміну від

¹ Бабчинська Т. В. Сутність та значення поняття «право на захист» у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матеріали Всеукраїн. наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна (м. Одеса, 21 квітня 2017 р.). Одеса : Юридична література, 2017. С. 136.

² Мирошніченко Т. М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32. С. 133.

обвинувачення, має лише одне значення, що означає процесуальні дії та відносини, які згідно з законом застосовуються в інтересах обвинуваченого та на забезпечення його прав³. Подібну думку висловлюють і інші вчені^{4, 5, 6}.

Слід відзначити, що в межах вузького розуміння, деякі науковці захист визначають як різновид адвокатської діяльності. О. Л. Христов та А. С. Оксаніченко вказують, що таке тлумачення надасть можливість розмежувати розуміння термінів, які широко вживаються у КПК: «дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні», «допомога захисника» (ч. 1 ст. 120; ч. 3 ст. 120), «охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» (ст. 2), «правова допомога адвоката» (п. 2 ч. 1 ст. 66) та ін.⁷. Своєю чергою, І. В. Дубівка до змісту захисту як виду адвокатської діяльності включає передбачені кримінальним процесуальним законом засоби, застосування яких спрямоване на: забезпечення законності, об'єктивності та обґрунтованості досудового розслідування⁸. На нашу думку, нелогічно до змісту захисту включати відповідні засоби, оскільки, відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК України, це обов'язок лише сторони обвинувачення. З приводу цього слід погодитися з Є. І. Виборною, що будь-яке, хоча б опосередковане сприяння обвинуваченню свого підзахисного, погіршуючи його становище є грубе порушення захисником своїх обов'язків: фактично це позбавлення обвинуваченого (підозрюваного) права на захист⁹.

³ Виборнова Є. І. Реалізація права на захист на стадії досудового слідства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. С. 17.

⁴ Борзих Н. В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. С. 4.

⁵ Зубач І. М. Функція захисту у сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2014. № 810. С. 182.

⁶ Ковальчук С. О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Івано-Франківськ, 2007. С. 43.

⁷ Христов О. Л., Оксаніченко А. С. Сучасні підходи до розуміння поняття «захист» у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2014. № 4. С. 422.

⁸ Дубівка І. В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. С. 67-68.

⁹ Виборнова Є. І. Реалізація права на захист на стадії досудового слідства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. С. 20.

Аналіз наявних у теорії кримінального процесу поглядів щодо захисту дає можливість також виокремити *концепцію широкого тлумачення даної дефініції*, яка пов'язує правову природу захисту з багатозначністю даного поняття. Потрібно відзначити, що в основу даної концепції покладено ідею, що об'єктом захисту в кримінальному провадженні є не лише права, свободи та законні інтереси підозрюваного, обвинуваченого, а усіх учасників кримінального провадження. В науковій літературі відмічається, що система кримінальної юстиції існує для захисту прав не тільки підозрюваних, обвинувачених і підсудних, а й потерпілих і суспільства в цілому¹⁰. Свідки та потерпілі, поряд з обвинуваченими, є найбільше незахищеними учасниками процесу. Їх захист повинен стати невід'ємною складовою частиною політики держави з боротьби зі злочинністю та відповідати національним особливостям держав (не обмежуючи їх види та термін застосування)¹¹. Слід відзначити, що в межах широкого тлумачення науковці вказують, що захист у кримінальному провадженні доцільно розглядати як: загальну засаду кримінального провадження (забезпечення права на захист)¹²; кримінально-процесуальну функцію^{13, 14, 15, 16}; вид адвокатської діяльності¹⁷; надання правової допомоги

¹⁰ Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 29.

¹¹ Панасюк Т. І. Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. С. 10-11.

¹² Абламський С. Є., Юхно О. О. Сучасний стан регламентації повноважень захисника за КПК України 2012 року. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Право. 2016. № 2. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16asur.pdf> (дата звернення 05.06.2020).

¹³ Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. С. 200.

¹⁴ Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Острого, 2009. С. 87-88.

¹⁵ Смирнов Є. В. Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2016. С. 64.

¹⁶ Черненко А. П. Співвідношення понять захисту і правової допомоги у кримінальному процесі. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 1. С. 120.

¹⁷ Смирнов Є. В. Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2016. С. 64.

адвокатом свідку, потерпілому та іншим¹⁸; повноваження окремо взятого суб'єкта (професійну правничу допомогу, ст. 59 Конституції України), передбачене КПК України та іншими законами України (ч. 1 ст. 47 КПК України)¹⁹; діяльність суб'єктів захисту щодо реалізації наданих їм прав та повноважень у процесі здійснення виконуваної ними функції²⁰; сторону кримінального провадження (сторона захисту)^{21, 22}; конкретно визначену правову позицію у справі²³, вид правоохоронної діяльності, що певним чином реалізується під час кримінального провадження²⁴ тощо.

На нашу думку, зводити поняття «захист» до визначення кола суб'єктів або засад кримінального провадження неправильно, оскільки, по-перше, вони є пов'язаними, але, все ж таки, різними правовими категоріями, по-друге, останні мають нормативно визначені назви, а саме: сторона захисту та забезпечення права на захист. Також неправильно видається звуження захисту до різновиду адвокатської діяльності, оскільки законодавець в ч. 5 ст. 22 КПК України визначив, що захист здійснюється не лише адвокатом-захисником, а також підозрюваним або обвинуваченим та законним представником.

¹⁸ Черненко А. П. Співвідношення понять захисту і правової допомоги у кримінальному процесі. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 1. С. 120.

¹⁹ Смирнов Є. В. Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2016. С. 64.

²⁰ Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Острого, 2009. С. 128.

²¹ Абламський С. Є., Юхно О. О. Сучасний стан регламентації повноважень захисника за КПК України 2012 року. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Право*. 2016. № 2. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16asycur.pdf> (дата звернення 05.06.2020).

²² Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Острого, 2009.

²³ Смирнов Є. В. Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2016. С. 64.

²⁴ Черненко А. П. Співвідношення понять захисту і правової допомоги у кримінальному процесі. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 1. С. 120.